

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

EFİOPİYADA KİÇİK VƏ ORTA MÜƏSSİSƏLƏRİN İQTİSADI İNTEQRASIYASI: TİGRAYDA İSTEHSAL SEKTORUNUN TƏHLİLİ

İxtisas: 5312.01-“Sahə iqtisadiyyatı”

Elm sahəsi: 53 - İqtisad elmləri

İddiaçı: **Abrehet Mehari Gebreselassie**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI - 2023

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin “İqtisadiyyat” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Rövşən Rasim oğlu Quliyev

Rəsmi opponetlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Fərhad Pənah oğlu Rəhmanov

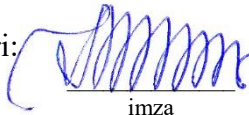
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Kamran Nürəddin oğlu Abdullayev

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Fuad Zeydulla oğlu Cabbarov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.10 Dissertasiya şurası

Dissertasiya

şurasının sədri:

imza

iqtisad elmləri doktoru, professor
Yaşar Atakişi oğlu Kəlbiyev

Dissertasiya şurasının

elmi katibi:

imza

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Suqra İnqilab qızı Hübətova

Elmi seminarın

sədri:

imza

iqtisad elmləri doktoru, dosent
Ramil Zahid oğlu Hüseyn

TƏDQIQATIN ÜMUMİ TƏSVİRİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Hal-hazırda Efiopiyanın Tigray bölgəsindəki əsas problemlərdən biri iqtisadi böyümənin təxirəsalınmazlığı haqqında yeni bir paradiqmanın yaradılmasıdır. Tigrayda əsas məsələlərdən biri emal sənayesində KOM-lar vasitəsilə regional və zonal iqtisadi inteqrasiya səylərini gücləndirmək və yoxsulluğu aradan qaldırılmaq üçün sürətli iqtisadi artımı və məşğulluğu təmin etməkdir. Buna görə də, onlar qeyri-sabit və rəqabətli ölkələrin bazarlarında səmərəli rəqabət aparmaq üçün onlara inam və potensial yaratmağa və ölkədəki regionlar arasında möhkəm əlaqələri inkişaf etdirməyə imkan verir.

İqtisadi cəhətdən inteqrasiya olunmuş emal sektoru yüksək məhsuldarlığın əsas yolu və mənbəyidir və yeni texnologiyanın tətbiqi ilə iqtisadi inkişafın lokomotividir, həmçinin yoxsulluğu və işsizliyi azaltmaq üçün sürətli struktur dəyişikliyi yaradır;¹. İstehsal sektorunda rəqabətə davamlı qalmaq üçün əlverişli mühit və inteqrasiya tələb olunur. Bu, xüsusilə Efiopiya, Uqanda və Ruanda kimi dənizə çıxışı olmayan ölkələr üçün tranzit xərclərini azaldır. Əldə etdiyimiz tapıntılardan və ədəbiyyat araşdırmalarından da göründüyü kimi, ölkənin müxtəlif dövrlərdə yerli milli strateji planları işlənilib hazırlanmış və yaradılmış və onlara uyğun olaraq həyata keçirilmişdir. Lakin bu strategiyalar və fəaliyyət planları elmi araşdırmalar yolu ilə sektorların dibində mövcud reallıqlara əsaslanaraq dəyişiklik etmədikcə, strategiyanın tərtib edilməsi və zəngin insan və təbii resursların olması təkbaşına lazımı nəticəni verə bilməz.

Bölgədəki yüngül sənayedə (KOM-larda) məşğulluq səviyyəsinin artmasına baxmayaraq, burada məhsul hələ də yerli texnologiya və bacarıqlardan istifadə edilərək, əsasən daxili tələbatın ehtiyaclarını ödəmək üçün istehsal olunur. Nəticədə, KOM-ların əmtəə ixracı beynəlxalq səviyyədə zəif ixrac təmsilçiliyi ilə xarakterizə olunur ki, bu

---

¹ Saridakis, G., Georgellis, Y., Torres, R. I. M., Mohammed, A. M., & Blackburn, R. (2021). From subsistence farming to agribusiness and nonfarm entrepreneurship: Does it improve economic conditions and well-being? *Journal of Business Research*, 136, 567-579.

da kənd təsərrüfatı zehniyyətindən tutmuş emal sənayesinə doğru köklü dəyişiklik tələb edir. Ona görə də hökumət strateji planlarını təkmilləşdirməklə kəmiyyətdən çox insan aspektlərinin keyfiyyətinə diqqət yetirir. Emal sektorunun iqtisadi töhfəsi hələ də aşağıdır, ixraca töhfə payı isə azalmaqdadır. Bu, çoxu zəif texnoloji imkanları olan qeyri-rəsmi olan kiçik firmaların üstünlük təşkil etdiyi resurs əsaslı istehsalçılardan çox asılıdır və onların performansını bir ölkədən digərinə dəyişir. Lakin bir çox siyasətçilər və alimlər etiraf etdilər ki, sağlam və inteqrasiya olunmuş rəqabət qabiliyyətli Kiçik və Orta Müəssisə sənaye iqtisadiyyatının əsas yoludur və innovasiyalar vasitəsilə sabit iqtisadi inkişafı təmin edir və işsizliyi azaldır. KOM-lar sənaye sektorunun toxumudur. Onlar struktur transformasiyası, yerli bazarı sabitləşdirmək və yerli istehlakçılara çatmaq üçün katalizatorudur.

Tigray Efiopiyanın regional hökumətlərindən biridir, burada tez-tez ağır hava hadisələri və iqlim dəyişikliyinə uzunmüddətli təsirləri kənd təsərrüfatını və dolanışıq məhsullarını təhdid edir². Bundan əlavə, gənclərin miqrasiyası və işsizlik yüksəkdir, sərvət və valyuta yığılı isə məhdudlaşdırılır. Yuxarıda qeyd olunan problemin ən praktik həlli iqtisadi inteqrasiya prosesi vasitəsilə sənayeləşməni və struktur transformasiya strategiyasını və ixracın şaxələndirilməsini layihələndirmək və sığrayışa başlamaqdır. İqtisadi inteqrasiya Efiopiya və xüsusilə Tigray KOM-ları üçün tək seçim məsələsi deyil, həm də KOM-ların strategiyaları icra etmək, bazar qüvvələrinə çevik və effektiv reaksiya vermək, müştəri ehtiyaclarını daha yaxşı ödəmək və xərcləri azaltmaq bacarığı üçün zəruri məsələdir. Bu, həmçinin, kiçik və orta bizneslərə istehlakçı seçimlərini genişləndirmək və xərcləri azaltmaq, nəticədə insanların həyat səviyyəsini yüksəltmək üçün öz istehsalının dəyərini/müxtəlifliyini/ artırmaq imkanı və təzyiği yaradır.

Bundan əlavə, təsərrüfat vahidləri arasında iqtisadi əlaqələri və ümumi məsələlərin həlli üçün istehsal amillərinin mübadiləsini gücləndirməklə iqtisadi maneələrin aradan qaldırılmasına kömək edir. Bu, kiçik və orta müəssisələrin öz mallarını beynəlxalq səviyyədə istehsalını və

---

² EEA (2017): *the performance OF large AND medium scale manufacturing industry. Ethiopian economy association (EEA).*

satmasını asanlaşdırır; KOM-lar qeyri-sabit və şiddətli rəqabət dünyasında uğurla rəqabət aparmaq üçün kifayət qədər bacarıqlı və özünə əmin olurlar. Beləliklə, tədqiqat mövzusunun tədqiqat sahəsi üçün aktuallığını təmin edən bütün bunlardır.

Empirik tədqiqat KOM-ların istehsal sektoruna iqtisadi inteqrasiyasına müxtəlif amillərin töhfə verdiyini göstərsə də, Efiopiyanın aşağıdakı əsas səbəblərə görə hələ də bu sahədə daha çox araşdırmaya ehtiyacı var: birincisi, əvvəlki bir neçə ildə aparılan tədqiqatların əksəriyyəti köhnəlmiş siyasətlərə əsaslanırdı və o vaxtdan bəri çox şey dəyişib. Bu mövzunun öyrənilməsi vacibdir, çünki ağıllı siyasət və strategiyalar cari biliklərə əsaslanmalıdır. Əksər tədqiqatlar mikro və kiçik biznesin çətinliklərini və töhfələrini qiymətləndirməyə çalışsada, lakin onlar Tigrayın yüngül istehsal sənayelərinin iqtisadi inteqrasiya prosesini nəzərdən keçirmədilər. Sektor haqqında araşdırma və biliyin olmaması səbəbindən Tigraydakı KOM-ların iqtisadi inteqrasiyaya nə dərəcədə və nə qədər töhfə verdiyi yaxşı bilinmir. KOM-lara öz imkanlarından maksimum yararlanmaqda və iqtisadi inteqrasiyanın mənfi təsirlərinə qarşı mübarizə yollarını tapmaqda kömək etmək üçün bu tədqiqat regionda onlar üçün mövcud olan məhdudiyətləri və imkanları müəyyən edəcəkdir.

Beləliklə, yuxarıda göstərilən amillər seçilmiş mövzunun aktuallığını müəyyənləşdirir.

Problemin elmi işlənmə dərəcəsi.

Kiçik və orta sahibkarlığın iqtisadi inteqrasiyası məsələləri Efiopiya və xarici alimlərin elmi əsərlərində, habelə bir çox ölkələrin hökumətlərinin rəsmi sənədlərində araşdırılmışdır.

Efiopiyada bu problemin müəyyən müddəaları Efiopiya Prezidentinin fərmanlarında, qanunvericilik aktlarında, Efiopiyanın gələcək üçün sosial-iqtisadi inkişafı üçün Dövlət Proqramlarında təsbit edilmişdir.

Sənaye sahələrində kiçik və orta biznesin tədqiqi probleminin müxtəlif aspektləri Azərbaycan alimləri Ə.Muradov, N.Hacıyev, R.Həsənov, R.Quliyev, Ç.Abbasov, A.Əlirzəyev, M.Əhmədov, R.Cabiyev, N.İmanov, Q.Manafov, F.Mustafayev, Z.Səmədzadə, A.Şəkəraliyev, G.Yuzbaşıyeva və başqalarının əsərlərində araşdırılmışdır.

Kiçik və orta sahibkarlığın inteqrasiyası nəzəriyyəsi və praktikası üçün əcnəbi alimlərin işləri böyük əhəmiyyət kəsb edir: Ajitabh, A., & Momaya, K, Alemneh, D.Altomonte, C., Aquilante, T., & Ottaviano, G.

I.,Amentie, C., Negash, E., & Kumera, I.,Balassa, B., & Stoutjesdijk, A., Kadyrov, Z., Aghahasanli, I., & Isayev, Creswell, J. W., & Poth, C. N.,Desie, Y., C.,Havens, R. M., & Balassa, B., Hosny, A. S,ILO. Jaber, T. A., Kachlami, H., & Yazdanfar, D., Lee, J., Lin, T., & Hsi, H., Marinov, E.,MoFED, Neagu, C.,Obeng. Odoom, F.,OECD,Oqubay, A. ,Porter, M.E. and van der Linde, C.,Schlogl, H. Schmitz, H., & Nadvi, K., R.Signé, L. Siudek, T., & Zawojnska, A. ,SMECDP TSMMDA.,UN. ESCAP. UNDP. Unity, C. WBI

Bununla bərabər, Efiopiya, Azərbaycan və xarici alimlərin əldə etdikləri elmi nəticələrin bütün əhəmiyyətinə baxmayaraq, müasir şəraitdə emal sahəsində fəaliyyət göstərən kiçik və orta müəssisələrin inteqrasiyasına həsr olunmuş işlərin təhlili Efiopiyada kiçik və orta sahibkarlığın öyrənilməsinin ayrı-ayrı məsələlərinin kifayət qədər inkişaf etdirilməməsi və bir sıra prinsipial mövqelərin dəqiqləşdirilməsinin zəruriliyi barədə nəticəyə gəlməyə imkan verdi.

Bu problemlərin islah olunan Efiopiya üçün prinsipal yeniliyi və əhəmiyyəti, ölkədə kiçik və orta sahibkarlığın inteqrasiyası məsələlərinin kifayət qədər öyrənilməməsi, bir çox cəhətlərinin mübahisəli xarakteri dissertasiya mövzusunun seçimini, məqsədini və əsas vəzifələrini müəyyənləşdirmişdir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifəsi. Bu araşdırmanın **məqsədi** regional resursların imkanlarından səmərəli istifadə etmək və inkişaf etdirmək və Tigrayda istehsal sənayesinin mərkəzinə çevrilmək üçün siyasətçilərə və KOM-lara bəzi zəruri istiqamətləri və təklifləri vurğulamaq, iqtisadi inteqrasiya ilə gələn təsiri anlamaq, KOM-lar üçün ən yaxşı təcrübəni müəyyən etmək və sektoru səmərəli və effektiv şəkildə dəstəkləmək üçün siyasətlər hazırlamaqdır. Bu işin əsas məqsədi istehsal sənayesinin tənqidi müayinəsini nəzərə alaraq Efiopiyada kiçik və orta biznesin iqtisadi inteqrasiyasını araşdırmaqdır. Məqsəd həmçinin Tigrayda KOM-ların rəqabət qabiliyyətini və inteqrasiyasını artıran nəticələri müəyyən etmək üçün konseptual və empirik təhlillərdə qiymətləndirilən metodları təkmilləşdirməkdir. Məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı tədqiqat **vəzifələri** qarşıya qoyulmuşdur:

- Kiçik və orta müəssisələrin iqtisadi inteqrasiyasının nəzəri əsaslarının öyrənilməsi.
- Emal sənayesi və onun KOM-lara praktiki təsirinin araşdırılması.

- Emal sənayesindəki KOS-un tədqiqatının metodoloji əsaslarının öyrənilməsi.

- Efiopiyada emal sənayesi üzrə hökumət siyasəti və KOM-ların vəziyyətinin tədqiqi.

- Tigrayın kiçik və orta müəssisələrində təşkilati və iqtisadi problemlərin müəyyənləşdirilməsi.

- “Şərqi Afrikada (Efiopiya, Ruanda, Tanzaniya və Uqanda) kiçik və orta müəssisələrin iqtisadi inteqrasiyasının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi.

- “Tigray”da kiçik və orta müəssisələrin iqtisadi inteqrasiyasının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi.

Tədqiqat metodu. Dissertasiya tədqiqatının nəzəri və metodoloji əsaslarından asılı olaraq müxtəlif tədqiqat dizayn strategiyaları nəzərə alınır. Beş alt sektorda istehsalda Tigray Regional Dövlətinin Kiçik və Orta Müəssisələrin İqtisadi İnteqrasiyasını müəyyən etmək üçün tədqiqata kəşfiyyat xarakterli təsviri kəşimə dizaynı tətbiq edilmişdir. Bu dizaynı seçməyin əsas səbəbi KOM-ların cari vəziyyətini və onların qarşılaşdıqları problemlərin əsas səbəblərini və inteqrasiyasını izah etmək üçün əsas məlumat verənlərdən fikir və ideyalar əldə etməkdir. O, qarışıq məlumat toplama texnikası ilə sektorun vəziyyəti, cəlb olunan insanlar və tədqiqat sahəsində baş vermiş xüsusiyyətlərin hərtərəfli və dəqiq təsvirini təqdim edir.

İqtisadi inteqrasiya sorğu vərəqələri və ya keyfiyyət metodları ilə tam əks olunmaya bilər, lakin həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət məlumatlarının eyni vaxtda toplanması vasitəsilə nəzəri perspektivin rəhbər tutulduğu paralel çevrilmə dizaynından istifadə edilir. Beləliklə, müxtəlif iştirakçılara İqtisadi inteqrasiya prosesində seçim imkanı və öyrənilən məsələləri daha yaxşı başa düşmək imkanı verilir.

Tədqiqatın obyekt Efiopiyanın istehsal sektorunda fəaliyyət göstərən kiçik və orta müəssisələrdir. **Tədqiqatın predmeti** istehsal sektorunda fəaliyyət göstərən kiçik və orta müəssisələrin inteqrasiya məsələləridir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəaları. Müdafiyyə təqdim edilən əsas müddəalar aşağıdakılardır:

- Hökumət KOM-ların yaradılması üçün elmi əsaslı tələblər qoymalı və sonra öz qərarında ərizəçinin biznes aparmaq meylinə əsaslanmalıdır.

- Maliyyəyə girişi məhdudlaşdıran və başqa bir maliyyə qurumu yaradan itkin Komponentlər (orta müəssisə) Siyasət, Strategiya və fəaliyyət planına daxil edilməlidir.

- Liderlər KOM Şurasının fəaliyyətində fəal iştirak etməyi, həmçinin maraqlı tərəflərin, özəl sektorun və bütövlükdə KOM təşkilatlarının şəhərdə KOM təşkilatlarının inkişafı ilə bağlı vəzifələrini və məsuliyyətlərini yerinə yetirmək üçün düzgün koordinasiyanı təşviq etməlidirlər.

- Biznes üçün əlverişli mühitin yaradılması, sahibkarlıq mədəniyyətinin təbliği və biznesin inkişafı, innovativ texnologiyaların inkişafı və bazarlara çıxış üzrə maliyyə və xidmətlərə əlçatanlığın təmin edilməsi kompleks şəkildə nəzərdən keçirilməlidir.

- Hökumət və qeyri-hökumət təşkilatları, maliyyə qurumları, diaspor, alimlər və yerli özəl sektor KOM-ların rəqabət qabiliyyətinin maliyyə ehtiyaclarını daha yaxşı ödəmək və ölkənin inkişafında tam rol oynamaq üçün hökuməti yeni maliyyə strategiyasının hazırlanmasında dəstəkləməli və ayrıca filial açmalıdır.

- KOM-lar kənd təsərrüfatı tədarükçüləri, Mesfin Engineering, Mosobo sement sənayesi, Almeda tekstil, Matheu Horticultural və digərləri kimi daha böyük müəssisələrlə güclü birbaşa və geri əlaqələr qurmali və nəticədə Tıqray regional əyalətinin hədəflərinə çatmaq üçün insanların rifahını dəyişdirməlidirlər.

- KOM-ların öz potensiallarını tam şəkildə reallaşdırmaları üçün regional hökumət əlverişli şəraitdən, torpağın ucuz icarəsindən, maliyyə kreditlərindən və lizinq maliyyələşdirməsindən istifadə etməlidir. Bundan əlavə, xarici və yerli investorları bölgəyə pul yatırmağa təşviq etməlidir.

- Hökumət Aqro-emal sektoruna diqqət yetirməlidir, çünki o, digər istehsal müəssisələri ilə, kənd təsərrüfatı ilə ən çox əlaqəlidir. Beləliklə, xarici və daxili tələbatı artırmaq üçün daha əlverişli mühit yaradılır.

- Qərar qəbul edən şəxslər yerli əhalinin və digər ölkələrin sakinlərinin həm iqtisadi, həm də siyasi cəhətdən sabit bir mühitdə yaşamasını təmin etmək üçün təcili tədbirlər görməlidirlər.

- Kiçik və orta müəssisələrin klasterləşdirilməsi coğrafi yaxınlıqda yerləşən KOM-lar arasında qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı əlaqə yaradır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, ilk dəfə Efiopiyanın Tıqray bölgəsinin emal sektorunda KOM-ların iqtisadi inteqrasiyası problemlərinin hərtərəfli öyrənilməsi, bu sənayenin gələcək

inkişaf parametrlərinin elmi əsaslandırılması verilmişdir. Tədqiqatın elmi yeniliyini təşkil edən əsas nəticələrə aşağıdakılar daxildir:

1. Efiopiyanın Tiqray regionunda kiçik və orta müəssisələrin emal sektorunun inkişafına və inteqrasiyasına mane olan amillər müəyyən edilmiş və sistemləşdirilmişdir. (2.3)

2. Efiopiyanın Tiqray regionunda kiçik və orta müəssisələrin emal sektorunda inkişaf və inteqrasiya perspektivləri müəyyən edilmiş və onların əsasında bu cür inkişafın təmin edilməsi üçün zəruri olan tədbirlər kompleksi təklif olunmuşdur. (2.4)

3. İlk dəfə olaraq Efiopiya da daxil olmaqla dörd qonşu Şimali Afrika ölkəsində emal sənayesinin mövcud vəziyyəti və inkişaf dinamikasının müqayisəli təhlili və qiymətləndirilməsi aparılmışdır. (3.1.1)

4. Ekonometrik modellər hazırlanmış və onların əsasında Şimali Afrikanın dörd ölkəsinin istehsal sənayesində məşğulluq və istehsalın qarşılıqlı təsirinin kəmiyyət qiymətləndirilməsi həyata keçirilmişdir. (3.1.2)

5. Efiopiyanın Tiqray bölgəsindəki kiçik və orta müəssisələrin inkişaf və inteqrasiya problemlərinin və perspektivlərinin xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək üçün müəllif tərəfindən xüsusi anket hazırlanmış və bu anket üzrə fokus qrupları arasında sorğu aparılmışdır. Sorğu nəticəsində əldə edilmiş məlumatlar əsasında statistik metodlardan istifadə edilməklə müvafiq kəmiyyət qiymətləndirmələri həyata keçirilmiş və əldə edilmiş nəticələrin iqtisadi şərhə verilmişdir. (3.2)

6. Aparılan tədqiqat əsasında Tiqray regionunda emal sənayesində inteqrasiyanın gücləndirilməsi və rəqabət qabiliyyətinin artırılması üzrə müvafiq praktiki tövsiyələr hazırlanmış və təklif olunmuşdur. (Nəticələr).

Tədqiqat nəticələrinin nəzəri əhəmiyyəti müasir şəraitdə emal sənayesində çalışan kiçik və orta müəssisələrin inteqrasiyasının öyrənilməsinin nəzəri bazasının genişləndirilməsi və inkişaf etdirilməsindən ibarətdir.

Dissertasiyanın praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, işdə olan metodoloji yanaşmalar və praktik tövsiyələr dövlət orqanları tərəfindən müxtəlif səviyyələrdə - milli, regional, habelə sahibkarlıq strukturları və emal müəssisələri tərəfindən bu sferada fəaliyyət göstərən kiçik və orta müəssisələrin inteqrasiyası sahəsində siyasət və strategiyaların hazırlanmasında, habelə orta və kiçik müəssisələrin iqtisadi inteqrasiyasına təsir edən infrastruktur və texnologiyaların təkmilləşdirilməsində istifadə edilə

bilər.

Dissertasiyanın aprobeşiyası və tətbiqi. Dissertasiyanın əsas müddəaları və onun ayrı-ayrı nəticələri aşağıdakı beynəlxalq, respublika elmi konfrans və seminarlarında məruzə edilmiş və müzakirə edilmişdir.

- Elmi tədqiqatlar və tendensiyalar üzrə 5-ci Beynəlxalq Avrasiya konfransı, 16-19 dekabr 2019-cu il: "Kiçik və orta müəssisələrin Tıqray regional əyalətinin, Mekelle şəhərinin emal sektorunda iqtisadi inteqrasiyası problemləri".

- Ankarada 2-ci Beynəlxalq Elmi Tədqiqat konfransı 6-8 Mart 2020: "Efiopiyada kiçik və orta müəssisələrin iqtisadi inteqrasiyası təcrübəsi".

- 55-ci iqtisadi və Sosial İnkişaf sessiyası Aveiro, Portuqaliya, 2 iyul 2020: "Efiopiyanın emal sektorundakı kiçik və orta müəssisələrin iqtisadi inteqrasiya siyasətinin və strategiyasının qiymətləndirilməsi: Tıqray regional əyalətinin nümunəsi".

- Pozitiv elmlərdə innovativ tədqiqatlar üzrə 2-ci Beynəlxalq simpozium. Macarıstan, 23-26 sentyabr 2020: "Efiopiya nümunəsində dəyər zənciri prosesi problemlərinin qiymətləndirilməsi, 2020-ci ildə Tıqray istehsal sektoru".

- AEGEAN-ın 5-ci Beynəlxalq Sosial və humanitar elmlər simpoziumu, 2022: "Efiopiyada kənd təsərrüfatı və emal sektorunun əlaqələrinin qiymətləndirilməsi".

- IV İqtisadi və İdarəetmə tədqiqatlarının beynəlxalq elmi konfransı 23-26 iyun 2022-ci il Bakı: "Efiopiyada yüngül sənaye sektorunun problemlərinin və perspektivlərinin situativ təhlili".

Dissertasiya tədqiqatının aparıldığı müəssisənin adı: Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin İqtisadiyyat fakültəsi

Dissertasiya işinin həcmi və strukturu. Dissertasiya giriş (14987 işarə, 3 fəsil (I fəsil 34955 işarə, II fəsil (88278 işarə), III fəsil (42526 işarə), nəticə (11262 işarə) və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya cədvəllər, qrafiklər və ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla 212008 işarədən ibarətdir.

DİSSERTASİYANIN MÜNDƏRİCATI

Giriş

I fəsil. Kiçik və orta müəssisələrin iqtisadi inteqrasiyasının tədqiqi: İstehsal sektorunun nəzəri əsaslarının təhlili

- 1.1. Kiçik və orta müəssisələrin iqtisadi inteqrasiyasının nəzəri əsasları
- 1.2. Emal sənayesi və onun KOM-lara praktiki təsiri
- 1.3 Emal sənayesindəki KOS-un tədqiqatının metodoloji əsasları

II fəsil. KOBİ İnteqrasiya Prosesinin Mövcud Vəziyyəti. Efiopiya İstehsal Sənayesi, Tigray Regional Dövləti

- 2.1. Efiopiya emal sənayesi üzrə dövlət siyasəti və KOM-ların müasir vəziyyəti.
- 2.2. Efiopiya, Tigray bölgəsində kiçik və orta müəssisələrin xüsusiyyəti və dinamikası
- 2.3. Tigray kiçik və orta müəssisələrində təşkilati və iqtisadi problemlər

III fəsil: Tigrayda kiçik və orta müəssisələrin iqtisadi inteqrasiya prosesinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

- 3.1. Şərqi Afrikada (Efiopiya, Ruanda, Tanzaniya və Uqanda) Kiçik və Orta Müəssisələrin İqtisadi İnteqrasiyasının Təkmilləşdirilməsi İstiqamətləri
- 3.2. Tigrayda Kiçik və Orta Müəssisələrin İqtisadi İnteqrasiyasının Təkmilləşdirilməsi İstiqamətləri

Nəticələr və təkliflər

Ədəbiyyat siyahısı

DİSSERTASIYANIN XÜLASƏSİ

Dissertasiya girişdən, üç fəsildən, nəticədən, istifadə olunmuş ədəbiyyatların biblioqrafik siyahısından və əlavələrdən ibarətdir. Dissertasiya işinin girişi seçilmiş mövzunun əhəmiyyətinin əsaslandırılmasına, tədqiqat məqsədlərinin izahına, qarşıya qoyulan məqsədlərin həyata keçirilməsində həll olunan problemlərin konturlarının müəyyənləşdirilməsinə, əldə olunan nəticələrin elmi yeniliyini və praktik əhəmiyyətini vurğulamağa xidmət edir. Dissertasiyanın **“Kiçik və orta müəssisələrin istehsal sektorunda iqtisadi inteqrasiyası konsepsiyasının nəzəri və metodoloji əsasları”** adlı birinci fəslində siyasət və strategiyalar, rəqabətqabiliyyətlilik, maraqlı tərəflər arasında şəbəkələşmə və onun çətinlikləri tədqiq edilmişdir.

Məlumatların şərhinin qiymətləndirilməsi. Müasir dünyada, Efiopiya kimi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə inklüziv, davamlı və inteqrasiya olunmuş istehsal sənayesi tələb olunur. Ancaq sual budur ki, ölkə bunları necə əldə edə bilər? Effektiv strategiyanın hazırlanması və güclü institutların qurulması, infrastrukturun genişləndirilməsi, yerli və xarici investorların cəlb edilməsi üçün əlverişli mühitin yaradılması çox vacibdir. Qadınları və gəncləri KOM-ların yüngül istehsal sektorunda məşğul olmaq üçün həvəsləndirmək və gücləndirmək vasitəsilə iqtisadi inteqrasiya qüvvəyə minir, bu da daha sürətli iqtisadi artım, kapital gəlirlərinin artırılması, iş yerlərinin yaradılmasına iqtisadi töhfə, ədalətli gəlir bölgüsünün təmin edilməsi və yoxsulluğun azaldılması üçün əsas potensialdır. Lakin məhsuldar yaşlı qrupların yalnız 16,7%-nin şansı var. Onlar təlim olmadan biznes idarə edə bilməz, bacarıq və resurslar olmadan biznesə başlaya bilməzlər.

Tıgraydakı KOM-lar bu baxımdan müstəsna deyil, onların demək olar ki, hamısının təcrübəsi məhduddur və iş yerlərinin yaradılması yerli bazarda nisbətən yaxşı olsa da, təqdir olunmur. KOM-ların inkişafı ilə bağlı əsas problemləri, sənaye transformasiyasının bütün məqsədləri istehsal firmalarının sayını, həmin firmalardakı işçi qüvvəsini və ya istehsal olunan malların ixracı ilə istehsal olunan valyutanın miqdarını artırmaq deyil. Bunlar, kənd təsərrüfatı sektoru ilə zəif əlaqə, icraçılar arasında bölüşdürülməsi və qarşılıqlı əlaqə üçün klasterləşdirmə baş planının zəif həyata keçirilməsi, maliyyələşdirməyə məhdud

çıxış, qeyri-adekvat iş sahəsi, bilik və bacarıq çatışmazlıqları, zəif danışıqlar bacarıqları və məlumat asimetriyası ilə bağlı ola bilər. Beləliklə, kiçik və orta biznes çətin vəziyyətdə işləyir ki, bu da onları dövlət yardımından asılı vəziyyətə salır.

Buna görə də, sektorun üzləşdiyi bu məhdudiyətlərin qarşısını almaq üçün düzəldici tədbirlərin görülməsini tələb olunur. Bu məsələni tək hökumətin öhdəsinə buraxmaq olmaz, lakin bu, KOM-ların fəaliyyətində birbaşa və ya dolayısı ilə iştirak edən bütün tərəflərdən ciddi öhdəlik, təcillik hissi, məsuliyyət və cavabdehlik tələb edir. Əsasən dövrüyyə kapitalı, iş yerləri və adekvat bilik vasitələri üçün maneələri aradan qaldırmaq və ən yaxşı alt sektoru seçmək regionda icmanın əksəriyyətinə inteqrasiya və fayda gətirir.

Cədvəl 1. KOM-lar üçün Mühitlərin Təmin Edilməsi

Müsahiblərin cavabları		SDA	A	Und	A	SA	Orta
KOM-ları dəstəkləmək üçün KOM strategiyası haqqında adekvat biliyə malik olmaq	Say	15	49	25	16	18	2.78
	% N	12.2	39.8	20.3	13.0	14.6	
Əlverişli iş mühiti	Say	20	40	33	20	10	2.67
	% N	16.3	32.5	26.8	16.3	8.1	
Biznesin inkişafı bacarıqlarını əldə etmək üçün KOM-lara dəstək verilməsi	Say	21	40	28	23	11	2.70
	% N	17.1	32.5	22.8	18.7	8.9	
KOM-ların maliyyələşməsinə köməklik göstərilməsi	Say	24	44	28	23	3	2.48
	% N	19.7	36.1	23.0	18.9	2.5	
KOM-lara iş vədi/yeri almağa köməklik göstərilməsi	Say	21	49	30	17	6	2.50
	% N	17.1	39.8	24.4	13.8	4.9	
KOM-lara bazar əlaqəsi yaratmaq üçün asanlıq təmin edilməsi	Say	18	54	28	14	9	2.53
	% N	14.6	43.9	22.8	11.4	7.3	

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Respondentlərin əksəriyyəti eyni fikirdədir ki, səylərə baxmayaraq, regional hökumətlər KOM-ların iqtisadi inteqrasiyası üçün əlverişli mühit yaratmayıblar. Onlar təklif edirlər ki, strategiyalar və KOM-ların iqtisadi inteqrasiyasının iş yerlərinin yaradılması, iqtisadi artım və yoxsulluğun azaldılmasında əhəmiyyəti haqqında ümumi

anlayış KOM-ların və icraçıların ölkənin vizyonuna nail olmaq üçün öhdəlik və rəqabət qabiliyyətini qurmaqda çətinlik çəkdiyini göstərir. Nəticədə icma artıq mövcud olan və texnologiyası olmayan kənd təsərrüfatının təsiri altında olan resursdan istifadə edərək biznes qurdu. Buna görə də hökumət istehsal sənayesinin iqtisadi cəhətdən inteqrasiya olunmuş və davamlı olaraq qalması üçün strateji planların təkmilləşdirilməsi yolu ilə kəmiyyətdən çox insan aspektlərinin keyfiyyətinə və malların ixracına diqqət yetirir.

Cədvəl 2. KOM-ların rəqabət qabiliyyəti

Müsahiblərin cavabları		SDA	A	Und	A	SA	Orta
Mövcud ixtisaslı işçi qüvvəsi	Say	11	20	34	47	9	3.19
	% N	9.1	16.5	28.1	38.8	7.4	
Mövcud ucuz işçi qüvvəsi	Say	7	12	36	53	14	3.45
	% N	5.7	9.8	29.5	43.4	11.5	
Mövcud infrastruktur	Say	16	39	33	29	5	2.74
	% N	13.1	32.0	27.0	23.8	4.1	
KOM-ların məhsula daxili tələbat yaratması	Say	11	39	25	39	8	2.95
	% N	9.0	32.0	20.5	32.0	6.6	
KOM-ların məhsula xarici tələbat yaratması	Say	18	49	29	20	6	2.57
	% N	14.8	40.2	23.8	16.4	4.9	
KOM-ların yüksək keyfiyyətli məhsul istehsal etmək imkanı	Say	21	51	19	25	6	2.54
	% N	17.2	41.8	15.6	20.5	4.9	
KOM-ların bazarda rəqabət aparmaq üçün rəqabət strategiyası	Say	21	47	22	27	5	2.57
	% N	17.2	38.5	18.0	22.1	4.1	
Hökumət stimulları (vergi endirimi subsidiyaları və KOM-ların təlimi)	Say	19	45	19	26	11	2.71
	% N	15.8	37.5	15.8	21.7	9.2	
Xammalın/girişin kəmiyyət və keyfiyyətinin mövcudluğu	Say	24	40	21	25	12	2.68
	% N	19.7	32.8	17.2	20.5	9.8	

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Bu cədvəl orta rəqabətqabiliyyətlilik faktoru ballarında statistik əhəmiyyətli fərqin olduğunu göstərir. İxtisaslı işçi qüvvəsi ($\bar{x} = 3,18$), ucuz işçi qüvvəsi ($\bar{x} = 3,45$) və daxili istehlak üçün məhsul istehsal edən KOM ($\bar{x} = 2,95$) istisna olmaqla, verilmiş cədvəldəki bütün nəticələr orta hesabla 2,90-dan aşağıdır. Qalan izah edilmiş göstəricilərə gəlincə, respondentlər razı olmayan və əmin olmayan arasında bərabər bölünürlər. Efiopiya kimi ölkələrdə KOM-lar üçün əlverişli və ixtisaslı işçi qüvvəsi hazırdır. Bu o deməkdir ki, KOM-lar sənayedə mövcud işçi qüvvəsini daha aşağı qiymətə belə işə götürə bilməzlər ki,

bu da rəqabət strategiyasının, yüksək keyfiyyətli və kifayət qədər vəsaitin və ümumi hökumət motivasiyasının olmaması səbəbindən məhsuldarlığı artıracaq və qlobal bazarda rəqabət aparacaq.

Cədvəl 3. KOM-lar arasında şəbəkələşmə

Cavablar		Tamamilə Razi deyillər	Razi deyillər	Qərarlısız	Razi	Tamamilə Razi	Orta
		KOM-lar arasında yaxşı əlaqələr var	Say	13	41	21	17
	% N	13.7	43.2	22.1	17.9	3.2	
Digər KOM-ların resurslarla təmin edilməsi	Say	11	44	22	14	3	2.67
	% N	11.7	46.8	23.4	14.9	3.2	
Başqaları ilə təcrübə mübadiləsi	Say	8	42	22	17	6	2.70
	% N	8.4	44.2	23.2	17.9	6.3	
Bilik, kapital və insan resurslarının transferi	Say	11	48	21	12	4	2.48
	% N	11.5	50	21.9	12.5	4.2	

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

İqtisadi inteqrasiyanın faydalarından biri yerli və beynəlxalq bazarlarda rəqabətə mane olan maneələri aradan qaldırmaq üçün başqaları ilə səmərəli və effektiv şəbəkədən istifadə etmək üçün ümumi resursların ötürülməsidir. Yaxşı münasibətlərin olması, digər KOM-larla təcrübə mübadiləsi və təcrübə, istedad və vəsaitlərin KOM-lar arasında ötürülməsinin statistik təhlili vasitələri (müvafiq olaraq) $\bar{x} = 2.54$, $\bar{x} = 2.69$, və $\bar{x} = 2.48$ göstərir. Məlumatlar göstərir ki, orta şəbəkə balları arasında statistik əhəmiyyətli fərq yoxdur, lakin istehsal komponentlərinin (bilik, pul və insan resursları) ötürülməsi 2.66-dan aşağı olan ortanı göstərir. Bununla belə, respondentlərin əksəriyyəti (56,9%) və əsas məlumat verənlər insan resurslarının və kapitalın bölüşdürülməsi və istehsal sənayesinin ixracında artım və inteqrasiya yolu ilə sənaye transformasiyasının biznesin genişləndirilməsi üçün KOM subyektləri arasında effektiv əlaqənin olmadığı ilə razılaşırdılar.

Bu, həmçinin cədvəlin əsas məlumatlardan əldə edilən nəticəni dəstəklədi ki, aqroemal biznesləri ilə məşğul olmaq digər alt sektor kateqoriyalarına nisbətən ən yaxşı əlaqələr və şəbəkə yaradır, çünki o, əsasən yerli daxilolmalardan istifadə edir və daha çox idxaldan asılı deyil. Bundan əlavə, regionda sülh və təhlükəsizlik üçün görülən təxirəsalınmaz tədbirlər regionda KOM-ların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması və inteqrasiyası üçün ən çox dəstək alan və ən çox

tövsiyə edilən sahə olmuşdur.

Cədvəl 4. KOM-lar üçün Kritik Problem İnteqrasiya dərəcəsi

	N	Orta	Standart
İstehsal iş vədi/yeri	95	1.35	965
Kredit imkanlarına çıxış	95	2.66	1.478
Təlim bacarıqlarının inkişafı	95	4.39	1.307
Girişlərin tədarükü/xammalın keyfiyyət və kəmiyyəti	96	2.96	753
Bazar əlaqələri	96	5.27	1.285
Texnologiya və innovasiyaların təşviqi	64	4.69	1.798
Marketin yaxınlığı	73	4.77	2.004
Etibarlı N (siyahı üzrə)	64		

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

İstehsal və nümayiş iş yerləri, kredit imkanlarına çıxış və daxilolmaların təchizatı (keyfiyyət və kəmiyyət) göstərir ki, ($\bar{x} = 1.35$, $\bar{x} = 2.66$ və $\bar{x} = 2.96$) müvafiq olaraq $\bar{x} = 3.73$ orta dəyərindən aşağıdır.

Respondentlərdən onların iqtisadi inteqrasiyasına mane olan maneələri, kredit imkanlarına çıxışı, təlimi, giriş materiallarının təchizatını, bazarla əlaqəni, təşviq texnologiyasını və bazara yaxınlığı sıralamağı xahiş edirlər. Məhdudiyətlər siyahısı arasında sorğuda respondentlər KOM-ların iqtisadi inteqrasiyasında ən ciddi problem kimi iş yerlərini, kredit imkanlarına çıxışı və giriş materiallarının (keyfiyyət və kəmiyyət) təchizatını qeyd edirlər. Əsas məlumat verənlər və müzakirə edənlər həmçinin əmin oldular ki, KOM-ların istehsal gücünü və rəqabət qabiliyyətini azaldan kritik amillər iş yerlərinin təklif edilməsində gecikmələr, kredit əldə etmək və xammalın mükəmməlliyi və başqalarıdır.

Tədqiqatın nəticəsi müəyyən etdi ki, Tigray Regional Dövlət maliyyəyə qeyri-adekvat çıxış, qeyri-adekvat iş sahəsi və bazar əlaqəsinin olmamasından əziyyət çəkən orta müəssisələrə nisbətən mikro və böyük müəssisələrə üstünlük verir. Tədqiqat siyasətçilərin inkişaf bankları və Kaze maliyyə lizinqləri yaratmaqla, KOM-ların genişləndirilməsi üçün kreditlər təklif etməklə kapitala çıxışı artırmağa çalışsalar da, bu qurum tərəfindən verilən kreditin qeyri-kafi olduğu və əlavə dərəcələrə gətirib çıxardığı müəyyən edilmişdir. KOM-ların kapitalı tədarük müddətinə görə bağlanmışdır.

Əsas məlumat verənlərin və müzakirəçilərin nəticəsi təsdiqlədi ki, Efiopiya ilə Eritreya və Efiopiyanın regional hökuməti arasında 2018-ci

ildən bəri qeyri-sağlam siyasi mühit, KOM-lar onların istehsalına, bazarına və daşınma dəyərində ziyan vurub.

Bu tədqiqatda asılı və müstəqil dəyişənlər arasında səbəb əlaqəsini qiymətləndirmək üçün OLS reqressiya modelindən istifadə edilmişdir. OLS qiymətləndirməsində R_2 dəyəri 0,6386 göstərir ki, bu da model-lərin 64%-nin izahlı dəyişənlərlə izah edildiyini göstərir.

Tədqiqatın nəticəsi göstərir ki, hökumət dəstəyi ($\beta=0,2454$, $P=0,080$) 10% səviyyəsində ($\alpha = 0,1$) müsbət statistik əhəmiyyətlidir. Hökumət dəstəyinin Tigray Mekelle şəhərində KOM-ların iqtisadi inteqrasiyasının proqnozlaşdırıcısı olduğu qənaətinə gəlmək üçün sübutları mövcuddur. İcraçıların və KOM-ların strategiya haqqında adekvat biliyi ($\beta=1.04$, $P=0.056$) tədqiqat sahəsində iqtisadi inteqrasiyaya müsbət və statistik cəhətdən əhəmiyyətli təsir göstərir. Biznesin inkişafı xidmətinin əldə edilməsi əmsalı ($\beta=1.249$, $P=0.007$) 5 faizlə iqtisadi inteqrasiyaya müsbət və əhəmiyyətli təsir göstərir. İş yerləri ilə təmin olunması ($\beta=1,867$ $P=0,027$) iqtisadi inteqrasiyaya müsbət və əhəmiyyətli dərəcədə 1% təsir göstərir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı ilə məşğul olanlar ($\beta=0,998$, $P=0,002$) iqtisadi inteqrasiyaya 1% müsbət və əhəmiyyətli təsir göstərir. Orta müəssisələrin motivasiyası və dəstəyi ($\beta=0,5438$ $P=0,029$) müsbət və 1% statistik cəhətdən əhəmiyyətlidir. Belə qənaətə gəlinir ki, təkə siyasət və strategiyaların hazırlanması kiçik və orta müəssisələrin istehsal sektorunda iqtisadi inteqrasiyasının müəyyən edilməsində heç bir təsirinə malik deyil. Bu o deməkdir ki, KOM-lara hökumət dəstəyinin yaradılmasında təkmilləşmə, strategiyalar haqqında adekvat biliyə malik olmaq, biznes xidməti almaq və KOM-ları kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı ilə məşğul olmağa həvəsləndirmək, KOM-ların istehsal sektorunda güclü iqtisadi inteqrasiyasına gətirib çıxarır və ya əksinə. Potensial siyasətin nəticəsi, KOM-ların iqtisadi inteqrasiyasını reallaşdırmaq üçün KOM strategiyalarını yenidən işləyib hazırlayarkən, hökumətin dəstək paketini təkmilləşdirməli, SMEDA-nın operatorları və rəsmiləri arasında şəbəkələşməni və bacarıqların artırılmasını gücləndirməli olduğunu nəzərə alması arzu oluna bilər. Modeli əlavə etmək üçün KOM rəhbərləri və maraqlı tərəflərlə müsahibə və KOM şuraları ilə fokus qrup müzakirəsi keçirilib. Müvafiq olaraq, müsahibələrin və qrup müzakirələrinin nəticəsi göstərdi ki, hökumətin siyasət və strategiyaları, KOM-ların, şəbəkə və iri müəssisələrin rəqabət qabiliyyəti, hökumət tərəfindən göstərilən dəstək

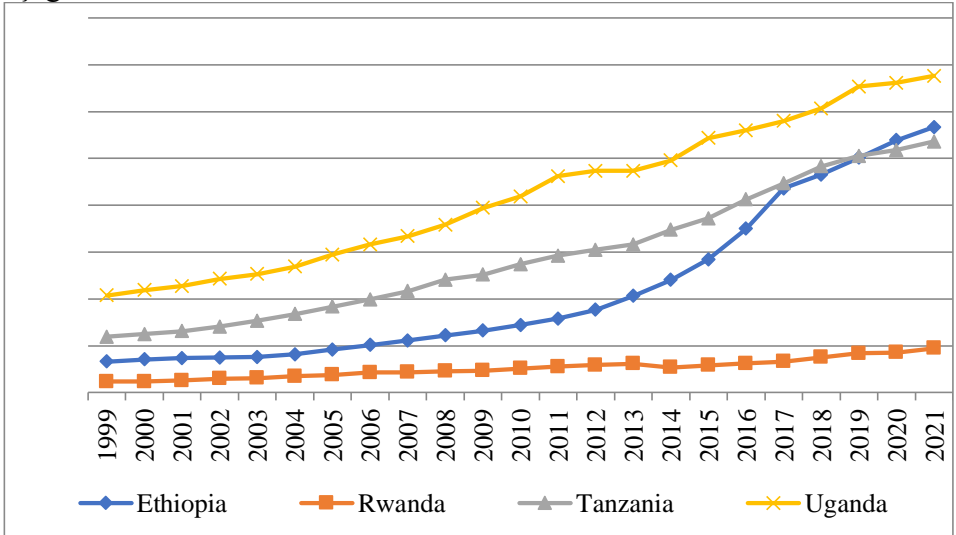
paketi səmərəli və təsirli deyil. Bu, müstəqil dəyişənlər və inteqrasiya ölçüsü arasında mülayim əlaqənin olduğunu göstərir.

Nəhayət, bu tədqiqat KOM-ların iqtisadi inteqrasiyası üçün bəzi maneələri müəyyən etsə də, xatırlamaq vacibdir ki, region həm də gələcək KOM-lar üçün bir çox imkanlarla xarakterizə olunur, məsələn: yüksək səviyyəli regional liderlər, 129 yeni və mövcud sertifikatlı investorlar, hansılar ki regiona investisiya qoyurlar və regionda işləmək istəyən və hazır olan bacarıqlı, məhsuldar insan resursları.

Bundan əlavə, bölgə qonaqpərvərlik və kooperativ icmasının mövcudluğu ilə Cibuti, Sudan və Eritriya limanına yaxındır. Əlavə olaraq, əgər region sabitdirsə, şəhər mərkəzindəki əlverişli iqlim, digərləri ilə müqayisədə münasib kirayə qiymətləri, qonaqpərvər mədəniyyət və ərazidəki iri şəhərləri birləşdirən asfaltlanmış yollar sayəsində insanların və malların bölgə ətrafında daşınması daha asandır.

Dörd Şərqi Afrika ölkəsi arasında müqayisəli təhlil, (Efiopiya, Ruanda, Tanzaniya və Uqanda)

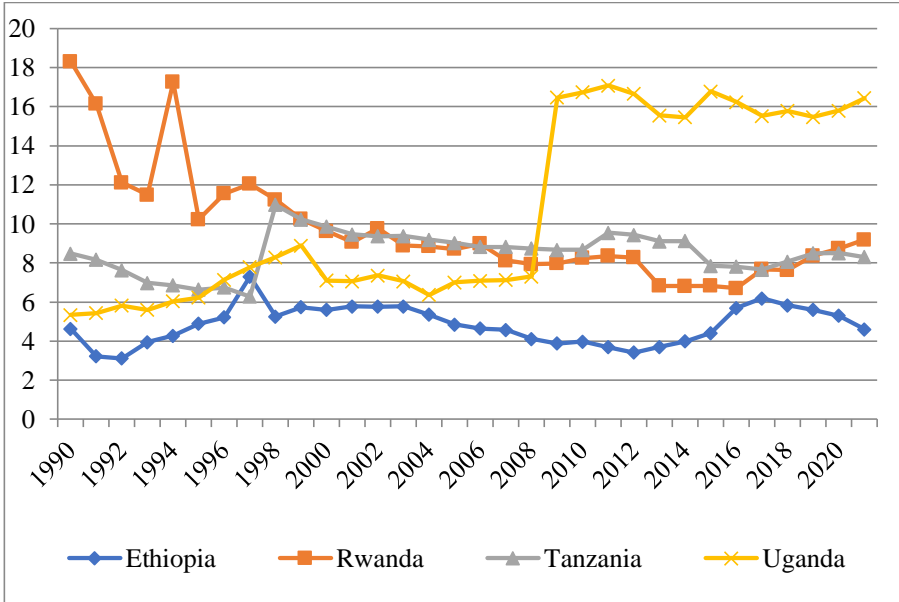
Ölkələrarası müqayisəli təhlilin əsas makroiqtisadi və sənaye göstəricilərinə təsiri. Bu tədqiqatda müəllif bu ölkələrin istehsal sektorunun rəqabət qabiliyyətini dünya iqtisadiyyatı ilə müqayisədə aşağıdakı kimi təhlil edir.

Şəkil 1. İstehsalat (milyon. sabit 2015 ABŞ)

Mənbə: Dünya Bankı, Göstərici 2020

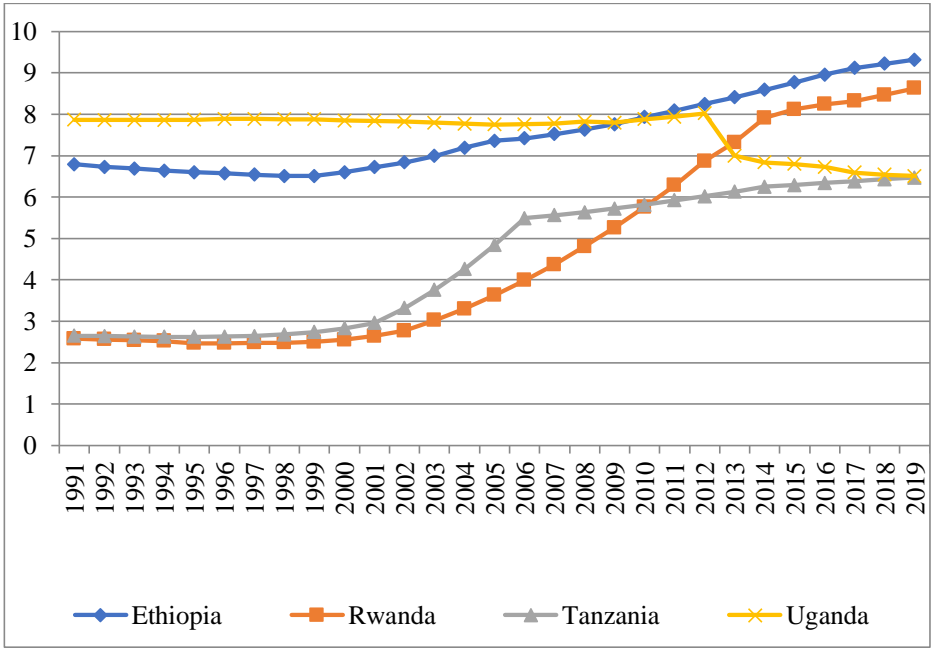
Şəkil 1-də əlavə dəyər üçün 20 illik faktiki say tendensiyasını araşdırarkən, Uqanda ən böyük, Ruanda isə ildən-ilə ən kiçikdir. Faiz artımını yoxlamaq üçün hər bir ölkə 2011-2015 və 2011-2020-ci illərdə qiymətləndirilir. Nəticələr göstərdi ki, 5 il və 10 il ərzində müvafiq olaraq 80% və 242% ilə Efiopiya ən yüksək artıma sahib olub, əlavə dəyerdə müvafiq olaraq 27% və 77% ilə Tanzaniya ikinci yerdədir. Ümumilikdə, bütün ölkələr 5 illik (2011-2015) və 10 illik (2011-2020) dövrdə artım nümayiş etdiriblər.

Şəkil 2. İstehsal, ÜDM-ə əlavə dəyər %

Mənbə: Dünya Bankı, Göstərici 2020

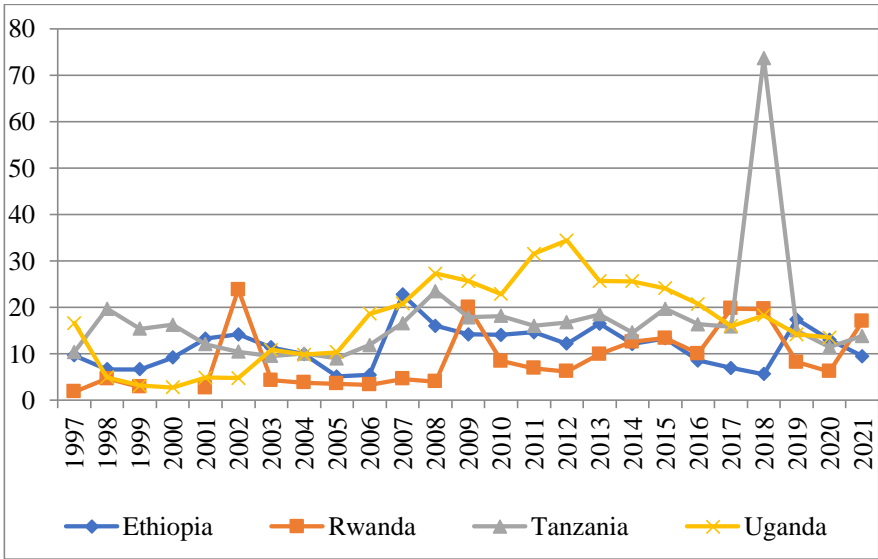
Şəkil 2-də göstərilən artımdan fərqli olaraq, ÜDM-ə əlavə dəyər % ölkədən asılı olaraq dəyişikliyin dalğalanmasını göstərir. Tanzaniya 5 illik və 10 illik dövrlərdə müvafiq olaraq 17% və 11% ilə ÜDM-də ən yüksək azalma göstərdi, ardından Uqanda 2% və 8% ilə gəldi. Efiopiya ÜDM-ə əlavə dəyerdə 5 illik və 10 illik dövrlərdə müvafiq olaraq 19% və 43% ilə ÜDM-də artım göstərən yeganə ölkədir. Dünya rekordu 10 ildə (2011-2020) heç bir dəyişiklik olmadan 5 ildə 2% artım göstərdi.

Şəkil 3. Sənayedə məşğulluq (ümumi məşğulluğun %-i)

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Şəkil 3-də göstəriləyi kimi, Uqandadan başqa bütün ölkələrdə ümumi məşğulluq artmışdır. Uqanda 2011-2012-ci illərdə 1% artım göstərsə də, 2011-2015 və 2011-2019-cu illərdə müvafiq olaraq 14% və 18% azalma olmuşdur. Efiopiya və Tanzaniyada məşğulluğun artması göstərilmişdir. Bununla belə, ən yüksək artım 2011-2015 və 2011-2019-cu illərdə müvafiq olaraq 29% və 37% ilə Ruandada müəyyən edilib. Bu, istehsal məhsulunun əmək stimulu olduğunu və istehsal sektorunda yeni tapşırığı yerinə yetirmək üçün tələb olunan bacarıqların dəyişdirilməsinə ciddi diqqət yetirdiyini göstərir. Uqandada göstərilən məşğulluq azalması, 2011-2019-cu illərdə 1% azalma ilə dünya rekordu ilə göstərilən azalma ilə uyğun gəlir.

Şəkil 4. İstehsal məhsullarının ixracı (ümumi mal ixracının %-i)

Mənbə: Dünya Bankı, Göstərici 2020

Dörd ölkənin emal sənayesi ixracının ümumi faizi cədvəldə göstərilmişdir. 2011-2015-ci illərdəki 5 illik tendensiya göstərdi ki, Ruanda 94% ilə dramatik artım, ardınca 23% ilə Tanzaniya gəlir. Bununla belə, 2011-2020-ci illərdəki 10 illik tendensiya, Ruanda istisna olmaqla, bütün ölkələrdə ixracda azalma göstərdi və 20% artım göstərdi. Bu dövrdə Uqanda 57% ilə ən yüksək azalma göstərdi, ardından ümumi ixracda 29% azalma Tanzaniyada oldu. Bu, o deməkdir ki, ölkələr minimum insan kapitalına olan tələbatına çatmayıb və həmişə əsas ixrac gəlir mənbəyi kimi ilkin istehsalat ixracından asılıdır. Dünya Bankının dünya ixrac rekordu 2011-2020-ci illər arasında 8% artım göstərir və bu nəticə əsas ixrac məhsullarından daha yaxşı keçid edən və iqtisadi sabitlik yaratmaq üçün digərləri ilə güclü inteqrasiya quran Ruandada göstərilən artımla uyğun gəlir.

NƏTİCƏ

Ümumdünya Bəyannaməsi insanların işə başlamazdan əvvəl ilk növbədə qida, sığınacaq və təhlükəsizlik əldə etmələrini şərtləndirir. İkincisi, özəl sektorun yaradılmasıdır. Özəl sektor olmaq üçün tələb, istək, bacarıq və səriştə olmalıdır. Bu şərtlər tam dolsa, sektor insanlar üçün iş yeri yarada bilər. Beləliklə, vəziyyəti həll etmək və KOM-ların istehsal sektoruna iqtisadi inteqrasiyasını asanlaşdırmaq üçün hökumətin müdaxiləsi və dəstəyi zəruridir, çünki yaxşı işlənmiş strategiya iqtisadi inteqrasiya və iqtisadi artım ehtiyacını ödəyir. Bu, yerli və beynəlxalq bazarları dəstəkləmək və əlaqələndirmək üçün siyasətçilər tərəfindən həll edilməlidir. Lakin strategiya bu ehtiyaca tam cavab vermirdi. Beləliklə, istehsal sektorunda Kiçik və Orta Müəssisələrin inkişafı Tigray Regional Dövlətində məşğulluğun yaradılması və yoxsulluğun azaldılması vasitəsi kimi gündəm olmuşdur.

Nəticə onu da ortaya qoydu ki, strategiyalarda orta müəssisələrə, xüsusən də mikro və iri miqyaslı müəssisələrə diqqət yetirməkdənsə, maliyyə ilə bağlı olanlara heç bir dəstək verilməyən KOM-lar – çatışmayan elementdir. KOM-ların strategiyalarının həyata keçirilməsi səviyyəsi daha az effektivdir. Əməliyyat kitabçaları və təlimatları bilmə problemi və yerli və beynəlxalq səviyyədə KOM-ların məhdudiyətlərini həll etmək üçün qeyri-adekvat potensial KOM-ların rəqabət qabiliyyətinə təsir göstərir. Həmçinin federal qurumun regional bürolarla koordinasiya və kommunikasiya platformaları zəifdir və sənaye əlaqələrini yaxşılaşdırmaq üçün böyük müəssisələr ilə KOM-lar arasında geriyyə və irəliyə doğru əlaqələr yoxdur.

Yuxarıda göstərilən bütün məsələlər strategiyalar tərəfindən həll edilmir. Nəticədə, KOM-lar maliyyə məhdudiyətlərindən əziyyət çəkir və çətin vəziyyətdə fəaliyyət göstərirlər və iş yerləri bütün KOM-lar üçün çətin olur. Bu, müxtəlif səviyyələrdə olan liderlərin və ekspertlərin öhdəliyi, qabiliyyəti və münasibətinin zəif olması ilə bağlıdır.

Beləliklə, KOM-ların cari problemlərini özündə cəmləşdirmək və yerlərdəki siyasi və iqtisadi vəziyyəti nəzərə almaq üçün KOM strategiyasına yenidən baxılmalıdır. Hökumət rəsmiləri II-ci Böyümə və Transformasiya Planını icra strategiyasını KOM-ların iqtisadi inteqrasiyasını təkmilləşdirməyə istiqamətləndirməlidir; liderlər, KOM-lar şurası və ekspertlər KOM-ların siyasət və strategiyaları və ümumilikdə iqtisadi

inteqrasiya prosesi ilə bağlı lazımi bilik və bacarıqlarla təchiz olunmalıdırlar.

İqtisadi inteqrasiya KOM-ların rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında və iqtisadi inkişafda əvəzsiz rola malikdir. Beləliklə, istehsal sənayesində KOM-lar üçün iqtisadi inteqrasiyanın səviyyələri və əhəmiyyəti həlledicidir. Bu, liderlər öz rollarını və məsuliyyətlərini yerinə yetirdikdə və iqtisadi inteqrasiyaya sistemli şəkildə düzgün cavab verdikdə həyata keçirilə bilər. Lakin əsasən sənaye parklarının inkişafına yönəlmiş sənayenin inkişafı strategiyasının icrası ilə bağlı aydınlıq yoxdur. Bununla belə, ölkənin sənaye strategiyası əlverişli sənaye mühitinin inkişaf etdirilməsi zamanı əldə edilir ki, burada çoxsaylı yerli mülkiyyətli kiçik və orta sahibkarlıq yaransın, inkubasiya edilsin və ölkənin hər yeri böyüsun Bunlar ölkədə nəhəng sənaye müəssisələrinin və KOM-ların inkişafına mane olan məhdudiyətləri necə həll edəcəyinə və lazımi istehsal transformasiyasını necə gətirəcəyinə dair aydın istiqamət tələb edir. Məsələn, GTP II sənaye ehtiyatlarının kritik çatışmazlığını, xarici valyuta çatışmazlığını və inkişaf etməmiş ticarət logistikasını necə həll edəcək və yerli sahibkarların idarəetmə və texniki bacarıqlarını necə təkmilləşdirəcək və onların rəqabət qabiliyyətini artıracaq mı? Bu zaman KOM-lar hökumətin və qeyri-hökumət təşkilatlarının adekvat dəstəyi ilə iqtisadi inteqrasiyanı gücləndirmək üçün ümumi resurslardan və texnologiyadan istifadə edərək beynəlxalq bazarda rəqabət aparmaqla müdafiə oluna bilər.

Nəticələr və ədəbiyyatdan öyrənilən məlumatlara əsasən, müəyyən edilmiş problemlərin həlli üçün bu addımların atılması tövsiyə olunur.

- Hökumət KOM-ların formalaşdırılması üçün aydın meyarlar müəyyən etməli və sonra istəyə əsaslanmalıdır və biznesi necə idarə edəcəyini bilməlidir.
- Siyasətlər, strategiyalar və fəaliyyət planı maliyyəyə çıxışı məhdudlaşdıran və ayrıca maliyyə institutu yaradan çatışmayan elementləri (orta müəssisə) əhatə etməlidir.
- GTP II tətbiq strategiyası fədakarlıq və əzmlə KOM-lar arasında iqtisadi inteqrasiya ilə bağlı bir sıra proqramların koordinasiyası yolu ilə KOM-ların genişlənməsinə və şəbəkələşməsinə daha çox diqqət yetirməlidir.

- Hökumət KOS-ların düzgün inteqrasiya yolunda olduqlarına və çətinliklərin öhdəsindən gəlməyə qadir olduqlarına əmin olmaq üçün biznesin inkişafı planı yaratmaqda onlara kömək etməlidir.
- Əsas diqqət dəstək təminatçılarının bacarıq və bacarıqlarının inkişafına yönəldilməlidir. SMEDA ölkənin siyasətləri, strategiyaları və əməkdaşlıqdan faydalanan ölkə daxilində və xaricində inteqrasiya prosesini başa düşmək üçün KOM-lardan xəbərdar olmalıdır və ortaq və ümumi problemlərini həll etmək üçün şəhərin inkişaf dairəsini təşkil etməlidir.
- Liderlər şəhərdə KOM-ların inkişafı üçün öz vəzifə və öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün KOM-lar şurasının fəaliyyətinə və maraqlı tərəflərin, özəl sektorların və bütövlükdə KOM-ların müvafiq koordinasiyasına fəal cəlb olunmasını təşviq etməlidirlər.
- Yerli hökumət KOM məhsuldarlığını və bazar rəqabətini təşviq etmək üçün KOM-lara xidmət edən unikal maliyyə institutu yaratmalıdır.
- Biznes üçün əlverişli mühitin yaradılması, sahibkarlıq mədəniyyətinin təşviqi və maliyyələşdirmə və biznesin inkişafı xidmətlərinə, innovasiyalara, texnologiyanın inkişafına və hərtərəfli həll olunan bazara çıxışın təmin edilməsi.
- Hökumətlər KOM siyasətlərinin yaradılmasında mühüm rol oynamalıdır ki, bu da müxtəlif tərəflərlə, xüsusən də çoxtərəfli institutlarla və KOM inteqrasiyası prosesində dəyişikliklər etmək üçün güclü siyasi öhdəlik tələb edən özəl sektorla əməkdaşlığı tələb edir.
- Hökumət və qeyri-hökumət, maliyyə institutları, diaspor, akademiklər və yerli özəl sektorlar yeni maliyyə strategiyasının hazırlanmasında hökumətə dəstək olmalı və sənayeləşmə proseslərində öz rolunu oynamaq üçün KOM-ların maliyyə ehtiyaclarına daha yaxşı xidmət göstərmək üçün ayrıca filial açmalıdırlar.
- KOM-lar kənd təsərrüfatı tədarükçüləri, Mesfin Engineering, Mosobo Cement Industry, Almeda Textile, Mathew Horticulture və başqaları kimi daha böyük müəssisələrlə irəli və geri əlaqələr yaratmalı və nəticədə Tigray Regional Dövlətinin məqsədlərinə çatmaq üçün insanların rifahını dəyişməlidir.

- SMEDA texniki təkmilləşdirmələri, idarəetmə səmərəliliyini, maliyyə qabiliyyətini və istehsalın artırılması yolu ilə miqyas iqtisadiyyatından faydalanmaq üçün effektiv şəbəkələrə çıxışı artırmaq üçün KOM-lara verilən dəstəyi artırmalıdır.
- KOM-ların öz potensiallarını tam reallaşdırması üçün regional hökumət onlara verilən əlverişli şəraitdən, aşağı torpaq icarəsindən, maliyyə kreditlərindən və lizinq maliyyələşdirməsindən istifadə etməlidir. Bundan əlavə, o, xarici və yerli investorları Bölgəyə pul qoymağa sövq etməlidir.
- Hökumət aqroemal sektoruna diqqət yetirməlidir, çünki onların digər istehsal müəssisələri ilə əlaqə qurma, kənd təsərrüfatı ilə inteqrasiya və daxili və yerli tələbatı artırmaq üçün daha əlverişli mühit yaratma ehtimalı daha yüksəkdir.
- Yerli əhalinin və ölkə xaricindən gələnlərin həm iqtisadi, həm də siyasi cəhətdən sabit bir mühitdə yaşamasını təmin etmək üçün qərar qəbul edənlər və ümumilikdə cəmiyyət dərhal təcili tədbirlər görməlidir.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları və əldə edilmiş nəticələr müəllifin aşağıdakı dərc olunmuş əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. **A.M.Gebreselassie.** The determinant factor of Industrial Integration of Small and Medium Enterprises in the Manufacturing Sector in Ethiopia, **Gebreselassie Abrehet.** Vestnik Institute of Economics Russian Academy of sciences No6/2021Scientific Journal. 2.12.2021, p.186-203
2. **A.M.Gebreselassie.** Assessment of the Agriculture and Manufacturing Linkage in Ethiopia. Azerbaijan Journal of Agricultural Economics Scientific-Practical Journal. 18.4.2022, p.78-91
3. **A.M.Gebreselassie.** Factors Affect the Productivity of Large and Medium-Scale Manufacturing Industries in Ethiopia. The Journal of Economic Science Theory and Practice. 24/12/2021. P. 74-88
4. **A.M.Gebreselassie.** Clustering and Economic Integration of SMEs in the Manufacturing Industry: Overview evidence from

- Ethiopia. Azerbaijan state university of economics UNEC) Scientific Reviews. July-September,2022. P.66-76
5. **A.M.Gebreselassie.** The Impact of Economic Integration on SMEs Competitiveness In Ethiopia, Tigray. The Journal of Economic Science Theory and Practice. 24/6/226. P. 34-49
  6. **R.Guliyev, A.M.Gebreselassie.** Why Competitiveness of Light Manufacturing Industries Matter to East African Countries: The Case Of Ethiopia, Rwanda, Tanzania, And Uganda. WSEAS TRANSACTIONS on BUSINESS and ECONOMICS. 3/10 /2023. P.601-610
  7. **A.M.Gebreselassie.** Assessment of Policies and Strategies of Economic Integration of Small and Medium Enterprises in the Manufacturing Sector in Ethiopia: The Case of TIGRAY Regional State. 55th Book of Proceedings 4/4 on Economic and Social Development. 02/10/2020. P.657-665
  8. **A.M.Gebreselassie.** Assessment of the Challenges of Value Chain Process in the Case of Ethiopia, Tigray Manufacturing Sectors. ICONTECH 2nd International symposium on Innovative Surveys in Positive Sciences Hangar. 23-26.09.2020, p.429-442
  9. **A.M.Gebreselassie.** Assessment of the Agriculture and Manufacturing Sector's linkages in Ethiopia. 5th international AEGEAN Symposium on Social Science and Humanities in Turkey. 25.02.2022
  10. **A.M.Gebreselassie.** A Situational Analysis of Challenges and Prospects of the Light Manufacturing Sector in Ethiopia. IV.International Scientific Conference of Economic and Management Research. 23-26.2022, p.1-12

Dissertasiyanın müdafiəsi “06” dekabr 2023-cü il tarixdə saat 15:00-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.10 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küç., 6

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyaları Ali Attestasiya Komissiyasının və Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir (<http://unec.edu.az/tedqiqat/dissertasiya-surasi/>)

Avtoreferat “04” noyabr 2023-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 25.10.2023
Kağızın formatı: 60x84 ¹/₁₆.
Həcmi 1 ç.v. (38218 işarə)
Tiraj 100.

*“AA – Poliqraf” istehsalat-kommersiya birliyində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir.
Əlaqə üçün: capevi@internet.ru / (+99455) 201-2809*